

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

«ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВИХ ОСІБ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ
ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНИХ, ЯК МЕХАНІЗМУ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ
В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ»

Рамкова програма співробітництва
для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Республіки Молдова, України й Білорусії

Programmatic Cooperation Framework for
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

**АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

**«ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВИХ ОСІБ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ
ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНИХ, ЯК МЕХАНІЗМУ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ
В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ»**

Авторський колектив:

Юрій Белоусов

Сергій Швець

Віктор Чупров

Злата Швець

Олександр Бондаренко

Рада Європи

Погляди, висловлені в даній публікації, є відповідальністю авторів і необов'язково відображають офіційну політику Ради Європи чи Європейського Союзу.

Це видання здійснено в рамках впровадження проекту «Посилення імплементації європейських стандартів прав людини в Україні» Рамкової програми співробітництва Ради Європи та Європейського Союзу для країн Східного партнерства.

Всі запити щодо відтворення або перекладу будь-якої частини цієї публікації повинні направлятися до Директорату комунікації (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int). Вся інша кореспонденція щодо даної публікації повинна направлятися до Головного Директорату з прав людини та верховенства права.

Редагування та верстка: Полюх Олена

УДК

ББК

ISBN

© Рада Європи, 2017 рік

Друк: ПП "Видавництво "ФЕНІКС"

Автори:

Цю публікацію підготували експерти Ради Європи:

Юрій Белоусов, к. соц. н., Голова Правління Експертного центру з прав людини;

Сергій Швець, експерт з питань кримінальної юстиції, заступник Голови Правління Експертного центру з прав людини;

Віктор Чупров, експерт Експертного центру з прав людини;

Злата Швець, експерт Експертного центру з прав людини;

Олександр Бондаренко, головний спеціаліст Відділу спеціальних проваджень Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
РОЗДІЛ I. ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	8
1.1. Підстави та порядок затримання підозрюваної особи	9
1.2. Фіксація процесу затримання та всіх дій щодо затриманої особи	20
РОЗДІЛ II. СЛУЖБОВІ ОСОБИ, ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНИХ, В СИСТЕМІ МЕХАНІЗМІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	27
2.1. Розподіл сфер відповідальності за затриманих осіб між різними посадовими особами Національної поліції	27
2.1.1. «Службова особа, відповідальна за перебування затриманих» – визначення за статтею 212 КПК України	28
2.1.2. Оперативний черговий чергової частини органів Національної поліції	31
2.1.3. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України (черговий ІТТ)	32
2.1.4. Перетин та дублювання функцій контролю за забезпеченням прав затриманих різних посадових осіб Національної поліції	34
2.2. Організаційні питання діяльності службових осіб та їхня роль у забезпеченні конституційних прав і свобод затриманих осіб	44
ВИСНОВКИ	53
РЕКОМЕНДАЦІЇ	56
ДОДАТОК	58

ВСТУП

Як свідчать результати моніторингових візитів експертів Національного Превентивного Механізму (далі – НПМ), а також висновки спеціальних проваджень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в перші години затримання підозрювана особа є найбільш вразливою для неналежного поведіння з боку працівників поліції, саме на цьому етапі вчиняється чи не найбільша кількість процесуальних порушень з боку правоохоронців. Як найпоширеніше порушення, що фактично закладає підґрунтя для всіх інших порушень, варто відзначити неналежну реєстрацію затриманої особи. Адже відсутність реєстрації факту затримання особи фактично призводить до так званого «невизнаного затримання», яке автоматично позбавляє затриману особу всіх гарантій захисту прав та свобод людини, передбачених Конвенцією з прав людини та основоположних свобод і національним законодавством України.

Європейський комітет з питань запобігання катуванням приділяє особливу увагу трьом основним правам затриманих осіб: **праву особи повідомити про факт свого затримання третю сторону** за власним вибором (члена родини, друга, консульство), **праву доступу до адвоката і праву вимагати медичного обстеження лікарем за власним вибором**. Комітет вважає, що ці права є трьома основними гарантіями проти жорстокого поведіння із затриманими особами, і вони мають застосуватися від самого початку затримання¹. При цьому Комітет наголошує, що основні гарантії, які надаються особам, затриманим поліцією, будуть значно посилені (що, в свою чергу, також полегшить роботу поліцейських службовців), якщо **щодо кожної затриманої особи буде вестись єдине і повне досьє**, де фіксуватимуться всі аспекти, пов'язані із затриманням особи, та усі заходи, вжиті по відношенню до неї².

Новим Кримінальним процесуальним кодексом України, який набув чинності у листопаді 2012 року, було враховано майже всі з вищезазначених рекомендацій Комітету. Серед найважливіших нововведень варто відмітити запровадження **інституту службових осіб, відповідальних за затриманих осіб**. Статтею 212 КПК передбачено, що в підрозділі органу досудового розслідування має бути призначено одну або декількох службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Така службова особа зобов'язана: **негайно зареєструвати затриманого; роз'яснити**

¹ Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2015), п. 36.

² Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2015), п. 40.

затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 КПК; забезпечити належне поведження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК та іншими законами України; забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого.

Відвідавши Україну в 2013 році, Комітет відзначив введення посад «вартових офіцерів» в якості позитивного досягнення. На думку Комітету, ця посада має потенціал для поліпшення роботи правових гарантій, зазначених вище. Проте делегація спостерігала під час візиту в 2013 році відсутність уніфікованої практики щодо вибору «вартових офіцерів» та їхніх методів роботи. Крім того, виявилось, що «вартовим офіцерам» не була запропонована спеціальна підготовка для виконання своїх обов'язків. В результаті вплив цього заходу значно відрізнявся в залежності від регіону або навіть установи³.

Зазначені недоліки знайшли своє відображення й у звітах Уповноваженого з прав людини за результатами моніторингових візитів НПМ до органів та підрозділів внутрішніх справ. Зокрема, було встановлено, що сьогодні інститут «вартових офіцерів» фактично не виконує своїх функцій із запобігання неналежному поведженню із затриманими особами. Так, в більшості відвіданих органів внутрішніх справ зазначені посадові особи або не були призначені взагалі, або ж виконували свої функції неналежним чином. Як правило, такі особи призначаються в слідчих підрозділах, що автоматично призводить до конфлікту інтересів: адже саме слідчі підрозділи проводять досудове розслідування, і, відповідно, досить часто самі й є основними порушниками прав затриманих осіб. Окрім зазначених проблем варто звернути увагу на фактичну відсутність внутрішньої нормативно-правової регламентації дій «вартових офіцерів», уніфікованої системи обліку та звітності, ефективної системи професійної підготовки тощо.

З урахуванням вищезазначеного, Радою Європи у тісній співпраці з експертами Експертного центру з прав людини та Національною поліцією, зокрема Управлінням забезпечення прав людини, було розпочато комплексне дослідження інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, з метою виявлення причин та умов, які перешкоджають його ефективному функціонуванню, розробки дієвих рекомендацій керівництву Національної поліції щодо вдосконалення процесу реєстрації затриманих осіб, а також підвищення гарантій їх захисту від неналежного поведження.

³ Звіт за результатами візиту Європейського комітету з питань запобігання катуванням до України у період 9–21 жовтня 2013 року (оприлюднено 29 квітня 2014 року), п. 90.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною **метою** дослідження є оцінка ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, як механізму попередження неналежного поведження в діяльності Національної поліції України, що включає аналіз законодавства та практики діяльності правоохоронного органу.

Завдання дослідження:

- проаналізувати підстави та порядок затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, визначені законодавством України та практику його застосування працівниками органів Національної поліції;
- визначити основні законодавчі прогалини, що створюють загрози порушенням прав людини в процесі затримання;
- проаналізувати законодавче забезпечення діяльності службових осіб, відповідальних за перебування затриманих;
- визначити організаційні питання діяльності службових осіб та їхню роль у забезпеченні конституційних прав та свобод затриманих осіб;
- розробити дієві рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, як механізму попередження неналежного поведження в діяльності поліції України, що включає аналіз законодавства та практики діяльності правоохоронних органів.

Дослідження побудоване на основі **аналізу кримінального процесуального законодавства, відомих нормативно-правових актів МВС та Національної поліції**, даних, отриманих в ході відвідувань органів та підрозділів Національної поліції, а також **вивчення думок професійних груп**.

В ході дослідження були відвідані 52 районні відділи поліції у Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Львівській, Одеській, Харківській, та Херсонській областях, а також у м. Києві. Під час відвідувань за допомогою формалізованої анкети проводився збір даних за наступними параметрами:

- організаційні питання діяльності осіб, відповідальних за затриманих;
- роль осіб, відповідальних за затриманих, у забезпеченні прав і свобод людини:
 - роз'ясненні затриманому підстав його затримання, його прав і обов'язків,
 - звільненні затриманого негайно після зникнення підстав або спливу строку тримання,
 - дотриманні права на правову допомогу,
 - дотриманні права на медичну допомогу,
 - повідомленні третіх осіб про затримання;
- підвищення кваліфікації осіб, відповідальних за перебування затриманих.

З метою уточнення практичних аспектів організації діяльності осіб, відповідальних за перебування затриманих, їхньої взаємодії з іншими структурними підрозділами та посадовими особами Національної поліції було проведено 4 фокус-групи:

- з керівниками органів досудового розслідування районних відділів поліції;
- з керівниками кримінальної поліції районних відділів поліції;
- з керівниками чергових частин районних відділів поліції;
- з особами, відповідальними за перебування затриманих.

РОЗДІЛ I

ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Перш ніж перейти до вивчення діяльності службових осіб, відповідальних за затриманих, спробуємо детально проаналізувати процес затримання підозрюваних осіб.

Як відомо, затримання правопорушників є невід'ємним елементом боротьби зі злочинністю і застосовується поліцейськими органами всіх без виключення країн світу. Водночас, як свідчать звіти міжнародних та національних правозахисних організацій, саме на етапі затримання відбувається чи не найбільша кількість порушень прав людини.

У тоталітарних та пост-тоталітарних країнах права людини розглядаються як певні перешкоди для ефективного виконання поліцією своїх функцій, і, відповідно, досить часто їх дотримання визнається доцільним лише за умови, якщо це «не перешкоджає» процесу розслідування.

Практика ж правоохоронної діяльності у демократичних правових країнах свідчить про відсутність такого антагонізму. Ефективне забезпечення поліцією своїх функцій при неухильному дотриманні прав та свобод людини є нормою, а не виключенням. При цьому держава має створити необхідні законодавчі та організаційні умови для повноцінної діяльності органів поліції.

З урахуванням вищезазначеного, у межах нашого дослідження ми спробуємо проаналізувати чинне законодавство України, яке регламентує процес здійснення затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також відповідну практику діяльності працівників поліції під кутом зору сучасних стандартів у сфері прав людини та правоохоронної діяльності.

1.1. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОЇ ОСОБИ

Аналіз кримінально-процесуального законодавства

За загальним правилом, ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду⁴. Утім, затримання допускається без такої ухвали уповноваженою на те службовою особою⁵ та будь-якою іншою особою⁶ при наявності визначених в законі підстав.

Кримінальний процесуальний кодекс України⁷ визначає, що **кожний громадянин, включаючи іноземців і осіб без громадянства**, має право затримати **будь-яку особу, за винятком судді й народного депутата**⁸, яку застали під час вчинення кримінального правопорушення або спроби його вчинити, коли вона навмисне вдавалася до дій чи бездіяльності, безпосередньо спрямованих на досягнення протиправної мети, однак не досягла задуманого з причин, що не залежали від її волі, а також безпосередньо після вчинення особою кримінального правопорушення або в разі безперервного переслідування підозрюваного.

Кожен, хто затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною 2 статті 207 КПК зобов'язаний **негайно доставити її до уповноваженої службової особи** (найближчий правоохоронний орган) або негайно повідомити уповноважену службову особу (відповідного правоохоронного органу) про затримання такої особи та її місцезнаходження⁹.

На відміну від «звичайних» громадян, які мають право затримати без ухвали слідчого судді, суду **будь-яку особу**, крім осіб, зазначених у статті 482 КПК України, уповноважена службова особа є значно обмеженішою у праві здійснювати затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину. Відповідно до вимог статті 208 КПК правоохоронець, по-перше, має право затримати **без ухвали слідчого судді, суду лише осіб**, які підозрюються у вчиненні злочину, **за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, або за який передбачене покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних доходів громадян**. По-друге, в обов'язковому порядку має бути наявною одна з наступних обставин:

- особу застали **під час вчинення злочину** або замаху на його вчинення;

⁴ Ч. 1 ст. 207 КПК України.

⁵ Ст. 208 КПК України.

⁶ Ст. 207 КПК України.

⁷ Ч. 2 ст. 207 КПК України.

⁸ Затримання судді або народного депутата, обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (ст. 482 КПК України).

⁹ Ч. 3 ст. 207 КПК України.

- **безпосередньо після вчинення злочину** очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа **щойно вчинила злочин**;
- існують обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо **тяжкого корупційного злочину**, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

На нашу думку, чинна редакція статті 208 Кримінального процесуального кодексу створює, з одного боку, підґрунтя для порушень прав людини, а з іншого – встановлює невинуваті перешкоди для виконання правоохоронними органами своїх завдань по охороні громадського порядку та боротьби зі злочинністю.

Так, зокрема, відповідно до частини 1 зазначеної статті працівники правоохоронних органів фактично позбавленні права затримувати особу за підозрою у вчиненні цілої низки злочинів **навіть під час їх вчинення**, якщо чинним Кримінальним кодексом України за ці злочини не передбачене покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних доходів громадян. До цієї категорії злочинів, зокрема, належать:

- *нанесення легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК України);*
- *перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України);*
- *погроза знищення майна (ст. 195 КК України);*
- *незаконні дії з документами на переказ коштів, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України);*
- *хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ч. 1 ст. 296 КК України);*
- *ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч.ч. 1 та 2 ст. 300 КК України);*
- *ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337 КК України);*

- втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК України);
- умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК України);
- втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) та ін.

Введення законодавцем цього обмеження, на нашу думку, є невинуватим. Адже, з одного боку, сам законодавець відніс те чи інше діяння до категорії злочинів, а з іншого – позбавив правоохоронців ефективного інструменту протидії та запобігання його вчиненню. Йдучи за логікою законодавця, в ситуації спричинення правопорушником тілесних ушкоджень потерпілому правоохоронець має чекати доки їхній рівень досягне, як мінімум, середньої тяжкості, й лише після цього вживати заходів щодо затримання правопорушника.

Існують проблеми і з трактуванням понять «**щойно**» та «**безпосередньо**» в контексті визначення терміну, з настанням якого правоохоронець позбавляється права затримати підозрювану особу без відповідної ухвали суду.

Цілком очевидно, що затримання без ухвали суду не може вважатися законним, якщо з моменту вчинення злочину сплинув тиждень або місяць. Однак, чи можна розглядати період часу тривалістю 6, 8, 10 годин прийнятним для затримання без такої ухвали?

У цьому контексті може виникнути цілком слушне запитання: *навіщо поліції взагалі затримувати особу за підозрою у вчиненні цієї категорії злочинів, адже можна її просто **викликати** до органу досудового розслідування для надання свідчень з метою підтвердження чи спростування існуючої підозри у причетності до вчинення злочину?*

Відповідно до положень частини 2 статті 133 КПК слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою. При цьому однією з ключових вимог до змісту такого повідомлення є чітке зазначення **процесуального статусу, в якому перебуває викликана особа** (п. 5 ч. 1 ст. 137 КПК).

В нашому випадку буде логічним припустити, що особа є **підозрюваною**, адже фактично існують підстави підозрювати її у причетності до вчинення злочину. Однак, відповідно до частини 1 статті 42 КПК **підозрюваною** є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, **повідомлено про підозру**, особа, яка **затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення**, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не

вручено їй внаслідок невстановлення її місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Отже за відсутності факту затримання особи чи вручення їй повідомлення про підозру ця особа не має статусу підозрюваного. Як наслідок, викликати її в такому статусі до правоохоронного органу також не можна.

Залишаються два варіанти: викликати особу як свідка або звернутися до суду за дозволом на затримання. Розглянемо кожен з цих варіантів детальніше.

Виклик фактично підозрюваної особи як свідка

Варто зазначити, що на випадки виклику працівниками поліції особи як свідка, яка потенційно може підозрюватись у вчиненні злочину, неодноразово звертав увагу Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях проти України, розглядаючи такі дії як грубе порушення прав людини. Адже фактично йдеться про маніпуляцію, до якої вдаються правоохоронці, **повідомляючи свідка від самого початку допиту про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань, а також за надання завідомо неправдивих показань** (підозрюваний не підлягає кримінальній відповідальності за відмову від надання показань щодо себе). На практиці показання, надані свідком, використовуються працівниками поліції для зміни процесуального статусу особи та оголошення їй про підозру. Таким чином, особа, яка перебувала у статусі свідка, автоматично набуває статусу підозрюваного.

Реальні випадки отримання доказів від свідка, який надалі був визнаний підозрюваним, наведені у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2016 рік «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні»¹⁰.

Зокрема, у доповіді зазначено, що в межах провадження Уповноваженого у справі про порушення прав і свобод гр. Л. здійснювались заходи, спрямовані на перевірку обставин його затримання, в ході проведення яких були встановлені суттєві розбіжності між офіційними відомостями, які були надані ГУНП в Запорізькій області, та твердженнями гр. Л., які були викладені Уповноваженому. Відповідно до довідки ГУНП в Запорізькій області гр. Л. 09.09.2016 за підозрою у вчиненні злочину не затримувався, до органів досудового розслідування не доставлявся.

¹⁰ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2016 рік «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні», підрозділ 5.2.9 розділу 5.

Водночас відомості, зазначені у довідці, суперечили фактичним обставинам справи, оскільки саме 09.09.2016 р. з гр. Л. проводились слідчі дії. 10.09.2016 р. після завершення слідчих дій зі свідком гр. Л. йому було повідомлено про підозру у вчиненні злочину.

Таким чином, з метою отримання доказів про причетність гр. Л. до злочину, працівники поліції 09.09.2016 р. проводили з ним слідчі дії, як зі свідком, однак отримані докази за результатами проведення слідчих дій були використані для повідомлення йому 10.09.2016 р. про підозру.

За фактами вищевикладених порушень прав і свобод гр. Л. Уповноваженим було направлено відповідний лист прокурору Запорізької області з вимогою провести розслідування фактів порушення прав гр. Л.

В подальшому стосовно працівників поліції прокуратурою Запорізької області було розпочато кримінальне провадження за частиною 2 статті 365 КК України.

У новому КПК була врахована позиція Європейського суду з прав людини, й у статті 87 (Недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини) було прямо прописано, що докази, отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні, є недопустимими (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК).

Отже можна зробити висновок, що виклик фактично підозрюваної особи як свідка є грубим порушенням прав людини.

Звернення до суду за дозволом на затримання

Відповідно до вимог частини 1 ст. 188 прокурор, слідчий за погодженням з прокурором мають право звернутися з клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді **тримання під вартою**.

Таким чином, законодавець обмежив право правоохоронців на звернення до суду за дозволом про затримання лише тими випадками, коли щодо затриманої особи передбачається обрання запобіжного заходу **виключно у вигляді тримання під вартою**. При цьому, відповідно до вимог частини 4 статті 189 КПК, прокурор має довести, що зазначені у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини вказують на **наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а також існують достатні підстави вважати, що:**

- 1) підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування чи суду;
- 2) одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які є підставою для застосування запобіжного заходу і зазначені у статті 177 цього Кодексу.

Якщо ж прокурор не зможе довести всі ці обставини, то слідчий суддя, суд зобов'язані відмовити у наданні дозволу на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу.

Відповідно до вимог статті 183 КПК **тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом**. Він не може бути застосований, окрім як:

- 1) до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених статтею 177 цього Кодексу, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимоги щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує;
- 2) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених статтею 177 цього Кодексу, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;
- 3) до раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, – виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених статтею 177 КПК, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;
- 4) до раніше несудимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років;

- 5) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки;
- 6) до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішене питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку в порядку і на підставах, передбачених розділом IX КПК або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Наступним обмеженням в отриманні дозволу суду на затримання підозрюваної особи з метою її приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу є відсутність у неї статусу «підозрюваного». Тобто якщо особа не має такого статусу, суд не може навіть розглядати клопотання. Як було зазначено раніше, такий статус має лише особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, **повідомлено про підозру**, особа, яка **затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення**, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак їй його не вручено внаслідок невстановлення місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Отже, згідно з вимогами законодавства, в разі встановлення особи правопорушника через певний час після вчинення злочину й виникнення необхідності його затримання, правоохоронці мають спочатку повідомити цю особу про підозру й лише після цього звертатися до суду за дозволом на затримання. Цілком зрозуміло, що на практиці виконати цю вимогу закону дуже складно, адже таке повідомлення само по собі може створити ризик втечі фактично підозрюваної особи.

З урахуванням даних проведеного нами аналізу можна стверджувати, що **сьогодні правоохоронні органи не мають законних підстав для затримання в порядку статті 208 КПК або затримання на підставі дозволу суду осіб, що підозрюються у вчиненні злочинів, за які не передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.**

Вищезазначені прогалини законодавства, а також старі практики затримання підозрюваних осіб, які не змінилися навіть після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу, призводять до широкого поширення порушень прав та свобод затриманих осіб.

Неофіційні затримання

Аналіз офіційної статистики Національної поліції України свідчить про стійку тенденцію до зменшення кількості затримань підозрюваних осіб у порядку, визначеному статтею 208 КПК (рис. 1). Так, у 2016 році, порівняно з 2013, кількість затримань зменшилася більш ніж на 30 %!

У чому полягають причини суттєвого зменшення кількості затримань при збереженні загальної динаміки злочинності?

На жаль, як свідчать дані дослідження, ці причини аж ніяк не пов'язані з гуманізацією роботи правоохоронців. Головна причина полягає в тому, що **правоохоронці перестали реєструвати факт затримання**. Фактично знову відродилася практика розмежування фактичного та процесуального затримання. Фактично затримані особи знову, як це було й раніше, перетворилися на запрошених осіб, свідків або ж осіб, які добровільно прийшли до органів поліції для надання показань.

З викликанню в якості свідка, або «запрошеною», особою спочатку «працюють» оперативні працівники, які фактично намагаються отримати від неї інформацію про причетність до вчиненого злочину. При цьому, знаючи, що покази свідка, який у подальшому може стати підозрюваним у межах цього ж кримінального провадження, будуть визнані судом недопустимими доказами, оперативні працівники проводять не допит, а опитування запрошеної особи, що по суті є непроцесуальною дією.

Лише отримавши інформацію про причетність особи до вчинення злочину, оперативні працівники доставляють її до слідчого, який вже у межах кримінального провадження проводить допит цієї особи у якості підозрюваного.

Якщо ж встановити причетність такої особи до вчинення злочину в ході подібних опитувань не вдається, то фактично затримана особа просто звільняється, а проведені з нею дії взагалі не обліковуються.

В ході фокус-групи працівники кримінальної поліції підтвердили існування такої практики. Наведемо окремі цитати для ілюстрації:

«Із затриманням ми фактично порушуємо закон, тому що в даній ситуації, що склалася з цим законодавством, проблема розкриття злочинів, затримання злочинців лишилася тільки за поліцією, більше ні за ким. Прокуратурі все одно, суду теж. Чим менше у них затриманих, тим менше ходити у суд підтримувати звинувачення. Від них показник встановлених осіб у кримінальних провадженнях і направлення до суду обвинувальних актів не вимагає ніхто з прокуратури. А з нас вимагають встановлення осіб, направлення обвинувальних актів до суду. Якщо ми затримали особу, ми фактично порушуємо закон. Ми ідемо, цю особу запрошуємо правдами, не правдами, приводимо у райуправління, працюємо з нею, потім передаємо у слідство, якщо вона там щось розкаже, якийсь речовий доказ, в прокуратуру, вже воно потім іде. Фактично ми цього права не маємо робити. Ми повинні прийти, вручити йому повістку, дати 3 дні, щоб він прийшов, згідно із законом. Якщо він не прийшов, тоді ми вже складаємо дальші документи і дозвіл суду на затримання, на доставку його. Вони фактично беруться ці всі документи по резонансним контрольним злочинам. А по побутовим, крадіжкам, грабежам ніхто цього не бере і ніхто цього не дає»¹¹.

«В идеале в следствии собрать материалы, огласить подозрение, обратиться в суд, получить ухвалу и законно можно тогда задержать. А чаще всего бывает, что следствие говорит: треба його пояснення, у нас немає підстав оголосити підозру. Ви його приведіть сюди, ми його опитаємо, може якісь слідчі дії проведемо і потім будемо приймати рішення про підозру»¹².

Як ми вже зазначали вище, подібні маніпуляції зі статусом фактично підозрюваної особи у будь-якому разі є незаконними, адже збір первинних показів здійснюється у позапроцесуальний спосіб із грубими порушеннями вимог кримінально-процесуального законодавства та основоположних прав і свобод людини.

¹¹ Витяг з фокус-групи з працівниками кримінальної поліції.

¹² Там само.

Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду через тривалий час після вчинення злочину

Поширеними є випадки затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину нібито з підстав, передбачених статтею 208 КПК через надзвичайно тривалий період часу після вчинення злочину.

*Так, у 2016 році під час проведення моніторингу дотримання конституційних прав і процесуальних гарантій затриманих осіб, тільки в діяльності слідчого управління ГУНП в Херсонській області працівниками Відділу спеціальних проваджень Секретаріату Уповноваженого з прав людини виявлено **19 випадків незаконного затримання осіб за підозрою у вчиненні злочинів (за відсутності законних підстав, передбачених частиною 1 статті 208 КПК України).***

*Крім того, тільки за результатами розгляду звернень громадян у 2016 році працівниками Відділу спеціальних проваджень були підготовлені **4 акти реагування** Уповноваженого з прав людини щодо незаконного затримання осіб. За результатами розгляду таких актів органами прокуратури України були розпочаті **4 кримінальні провадження за статтею 371 Кримінального кодексу України (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою).** На практиці незаконні затримання осіб працівниками поліції дуже рідко кваліфікуються за ст. 371 КК України. Як правило, органи прокуратури незаконні затримання підводять під статті про перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Кваліфікація за статтею 365 КК України вочевидь не відповідає кваліфікації незаконних дій працівників поліції та унеможливує повідомлення про підозру працівникам поліції саме за фактом незаконного затримання особи. На сьогодні практика відкриття кримінальних проваджень саме за ст. 371 КК України стала більше поширеною в діяльності органів прокуратури.*

Слід зазначити, що реагування органів прокуратури на факти незаконних затримань покращилися, порівнюючи з попередніми роками.

Можна навести інший приклад протиправного затримання особи, який також було виявлено в ході провадження Уповноваженого з прав людини за фактом порушення прав і свобод гр. З. працівниками Шевченківського РВ ГУМВС України у Львівській області:

Аналіз матеріалів та відомостей, зібраних працівниками Відділу в межах провадження Уповноваженого, зокрема тих, що містяться у процесуальних документах кримінального провадження, вказує на те, що гр. З. був затриманий 30.07.2015 р. без ухвали слідчого судді, суду за підозрою у тому, що місяць тому (30.06.2015 р.) він збув громадянину Р. 0,0016 грам бупренорфіну, який придбав за невстановленими досудовим слідством обставинами.

Відсутність чергових суддів як чинник, що сприяє незаконним затриманням

В межах проведення фокус-групи зі слідчими, останні акцентували увагу на іншу проблему, пов'язану з організацією роботи судів. Так, відповідно до статті 211 Кримінального процесуального кодексу України, строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу (тобто з моменту фактичного затримання).

Фактична неможливість викликати суддю у вихідний день для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу призводить до того, що правоохоронці вимушені відпускати підозрюваних у скоєнні тяжких злочинів, або ж вносити недостовірні дані щодо фактичного часу затримання:

«Це дуже велика проблема, колосальна проблема. У нас недавно був випадок, що стосується цього моменту. Затримана особа, яка підозрюється у вчиненні розбійного нападу. Свідок вказав, потерпіла впізнала, докази всі зібрані. Прокуратура підписує підозру, безпеліційно підозра підписана. Але один момент, це вихідний день, неділя. Суд відпочиває. Підняти суддю нереально. І ми досиділи до вечора, зрозуміли, що судді не буде. Цій людині за вчинення розбійного нападу пожали руку»¹³.

Разом з цим, має місце халатне ставлення суддів до виконання своїх обов'язків, що проявляється у безпідставному перенесенні дати розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу.

«Три дні тому було вбивство. Компанія відпочивала на озері, розпиття спиртного і один чоловік на ґрунті ревнощів другого зарізав. Труп знайшли вночі, справу розкрили. Приїхали к одному з обшуком, зайшли. Він не відмовлявся. Знайшли свідків. Свідок сказав все. Привезли його, пред'явили підозру, всі необхідні слідчі дії провели. Клопотання в суд. Суддя прийняв клопотання, розглянемо завтра. Розглянемо завтра! Ми його відпускаємо, він іде додому, заходить в квартиру. Сусіди дзвонять в 102, у вас вбивця втік, він ввійшов у квартиру, ми його бачили, приїдьте затримайте. Це реально люди дзвонили у 102: затримайте вбивцю – нашого сусіда»¹⁴.

¹³ Витяг з фокус-групи зі слідчими.

¹⁴ Там само.

1.2. ФІКСАЦІЯ ПРОЦЕСУ ЗАТРИМАННЯ ТА ВСІХ ДІЙ ЩОДО ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ

Міжнародні стандарти щодо фіксації дій із затриманими особами

Міжнародні документи, які встановлюють стандарти поведінки зі в'язнями, вимагають деталізації всіх обставин затримання у відповідному протоколі. Зокрема, у *Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі*, міститься вимога стосовно необхідності занесення до протоколу всіх відомостей щодо причин затримання, його часу, відповідних посадових осіб правоохоронних органів, які здійснювали затримання, а також точні дані щодо місця тримання¹⁵.

Ретельне документування перебування затриманої особи в приміщеннях правоохоронних органів має включати інформацію, важливу для встановлення того, чи були дотримані щодо особи вимоги законодавства та її основні права і гарантії¹⁶. Міжнародні стандарти вимагають ведення єдиного і повного дос'є щодо кожної затриманої особи¹⁷, де б фіксувалися всі аспекти, пов'язані із затриманням особи, та відображалися усі заходи, яких було вжито по відношенню до затриманої особи, а саме:

- час, коли особу було позбавлено волі, тобто момент, з якого особа була зобов'язана залишатися зі співробітниками правоохоронних органів, незалежно від фактичного місця затримання особи;
- мотиви затримання особи;
- час, коли особу було поінформовано про її права;
- фіксація ушкоджень, проявів душевних захворювань тощо;
- час, коли було сповіщено близьких/консула чи адвоката, а також час, коли вони відвідали затриману особу;
- час, коли особу було оглянуто лікарем;

¹⁵ Принцип 12. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, [...]». ООН; Резолюція, Міжнародний документ від 09.12.1988.

¹⁶ Імплементация міжнародних стандартів у сфері запобігання неналежному поведінку в діяльність органів кримінальної юстиції України. Київ 2016.

¹⁷ П. 40 Стандартів КЗК (СРТ/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011).

- час, коли було запропоновано їжу;
- час, коли проводився допит;
- час, коли особу було переведено до іншого закладу або звільнено тощо.

Відповідні записи повинні ве співробітники правоохоронних органів повно, вчасно та акуратно.

Підпис затриманої особи має бути поставлений під пунктами, в яких йдеться про речі, що можуть бути в розпорядженні особи, або про факт повідомлення про якість із прав та про застосування або відмову у застосуванні якогось із прав тощо, та у випадку відсутності підпису, якщо це необхідно, має бути надане пояснення.

Адвокат затриманої особи повинен мати доступ до досьє тримання під вартою.

Фіксація дій із затриманою особою: аналіз національного законодавства України

Основним завданням фіксації дій із затриманою особою є забезпечення збереження відомостей, що стосуються усіх аспектів її перебування під контролем уповноважених службових осіб.

У практичному сенсі важливо, щоб з моменту першого контакту затриманої особи з працівником правоохоронного органу вся інформація стосовно місця затримання та періоду часу, протягом якого продовжується позбавлення волі, заносилася до відповідного процесуального документа (протоколу). Це має виняткове значення для забезпечення можливості оскарження законності та обґрунтованості затримання і зобов'язує органи, які здійснюють затримання, суворо дотримуватися вимог закону щодо його процедури, підстав, строків та порядку процесуального закріплення.

За загальною вимогою¹⁸ процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися:

- 1) у протоколі;
- 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії;
- 3) у журналі судового засідання.

¹⁸ Ст. 103 КПК.

Першим процесуальним документом, де фіксуються відомості щодо затриманої особи, є протокол затримання. В цілому вимоги щодо оформлення протоколу затримання, його змісту та форми корелюються з міжнародними стандартами.

Протокол затримання обов'язково має містити наступні відомості¹⁹:

- місце, час проведення та назву процесуальної дії;
- місце, дату і точний час (годину і хвилину) затримання особи (**моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою²⁰**);
- підстави затримання;
- результати особистого обшуку;
- клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили;
- повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого;
- відомості про особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- відомості про всіх осіб, присутніх під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання (якщо технічні засоби застосовувались під час процесуальної дії);
- послідовність дій;
- отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи;
- вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;

.....

¹⁹ Ч. 3. ст. 104, ч. 5 ст. 208 КПК.

²⁰ Ст. 209 КПК.

- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Аналіз фактичного стану з фіксацією визначених законодавством відомостей у протоколах затримання особи показав серйозні недоліки.

Так, одним із проблемних питань у складанні протоколів затримання є зазначення у них **місця, дати та точного часу фактичного затримання**.

Належна фіксація часу фактичного затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в процесуальних документах дозволяє здійснити оцінку дотримання вимог законодавства, зокрема щодо правомірності такого затримання. Саме тому вимогами частини 5 статті 208 КПК визначено обов'язок уповноваженої службової особи після затримання підозрюваного скласти протокол в якому, окрім інших відомостей, зазначити: **місце, дату і точний час (годину і хвилину) затримання** відповідно до положень статті 209 КПК.

Своєю чергою, статтею 209 чітко визначений момент фактичного затримання: *особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.*

Важливість чіткого визначення часу фактичного затримання обумовлена зокрема й тим, що саме з моменту затримання, як ми вже зазначали вище, **особа набуває статусу підозрюваного і, відповідно, всі передбачені цим статусом права**. Зазначеним правам, своєю чергою, кореспондуються відповідні обов'язки щодо їх забезпечення. Так, наприклад, уповноважена службова особа, яка здійснила фактичне затримання зобов'язана, зокрема, **негайно після фактичного затримання особи вчинити такі дії**:

- повідомити підозрюваному зрозумілою мовою **підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється**;
- роз'яснити наступні права:
 - **мати захисника**;
 - отримувати **медичну допомогу**;

- давати пояснення, показання або **не говорити нічого з приводу підозри**;
- негайно **повідомити інших осіб** (за вибором підозрюваної особи) про її затримання і місце перебування;
- **вимагати перевірку обґрунтованості затримання**, та інші процесуальні права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом;
- надати затриманій особі можливість **негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів**, членів сім'ї чи інших осіб за її вибором²¹ (якщо поліцейський, який здійснив затримання, вважає, що при повідомленні про затримання підозрюваний може зашкодити досудовому розслідуванню, він може здійснити таке повідомлення самостійно, проте **без порушення вимоги щодо його негайності**);
- у разі затримання неповнолітньої особи повідомити про це її батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування;
- негайно після фактичного затримання **повідомити Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги** (далі – Центр правової допомоги) про факт затримання та місце перебування підозрюваного, а в разі неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного Центром правової допомоги, уповноважена службова особа негайно повідомляє про це відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги.

Також з моменту фактичного затримання починається відлік часу, протягом якого уповноважені службові особи зобов'язані вчинити певні процесуальні дії, зокрема:

- протягом **24 годин** вручити затриманій особі повідомлення про підозру²²;
- протягом **60 годин** доставити затриману особу до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу²³;
- протягом **72 годин** затриманій особі повинно бути вручено вмотивоване рішення суду про тримання під вартою²⁴.

²¹ Ч. 1 ст. 213 КПК.

²² Ст. 278 КПК.

²³ Ст. 211 КПК.

²⁴ Ст. 29 Конституції України, ст. 211 КПК.

У разі сплину будь-якого зазначеного вище терміну і невиконання зазначених вимог особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину, повинна бути негайно звільнена.

У подальшому фактичний час затримання (позбавлення свободи) береться до уваги при обчисленні строків тримання (відбування покарання), досудового розслідування у кримінальному провадженні, часу обрання запобіжного заходу, оголошення про підозру та інше.

Разом з тим, як ми вже згадували вище, правоохоронці **по-своєму розуміють термін «фактичне затримання», ототожнюючи його з процесуальним затриманням.** На підтвердження цієї тези наведемо дані дослідження «Роль прокурора – процесуального керівника на досудовому розслідуванні», яке наразі проводиться за участі фахівців Експертного центру з прав людини за підтримки Міжнародного фонду Відродження.

В межах дослідження було проаналізовано 512 протоколів про затримання, складених працівниками поліції у 2015–2016 роках. За результатами проведеного аналізу було встановлено, що переважно в протоколах як фактичне місце затримання визначене приміщення правоохоронного органу, здебільшого – кабінет слідчого (рис. 2).

Отже, внаслідок існування подібної практики, відлік часу затримання починається з моменту складання протоколу, а не з моменту фактичного затримання, визначеного статтею 209 КПК України.

Такі дії посадових осіб часто призводять до перевищення дозволених термінів тримання затриманих і, як наслідок, – протиправного утримання осіб.

Системність такої практики підтвердилась і в ході фокус-групи з працівниками кримінальної поліції, які зазначили наступне:

«Фактично час, як правило, фіксується з моменту заведення в районне управління по книжці. Записується особа, яка переступила поріг управління, і записується в книгу. Це – час затримання. Деякі слідчі вказують безпосередньо час, якщо вони там вилучали щось на місці, і зазначають той час. Там різниця – 2 години іде»²⁵.

Окрім того, поширеною є й практика, коли **місце фактичного затримання взагалі не вказується у протоколі затримання!** На поширеність подібної практики неодноразово вказувала у своїх щорічних та спеціальних доповідях за результатами реалізації Національного превентивного механізму й Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Додатковою гарантією та «запобіжним заходом» від прихованих затримань, є фіксація перебування затриманої особи в органі досудового розслідування шляхом внесення відомостей до ряду книг та журналів, які ведуться різними посадовими особами. Розглянемо це питання детальніше у наступному розділі.

²⁵ Витяг з фокус-групи з працівниками кримінальної поліції.

РОЗДІЛ II

СЛУЖБОВІ ОСОБИ, ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНИХ, В СИСТЕМІ МЕХАНІЗМІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

2.1. РОЗПОДІЛ СФЕР ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАТРИМАНИХ ОСІБ МІЖ РІЗНИМИ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Варто зазначити, що наразі функції по забезпеченню прав та свобод затриманих осіб в органах Національної поліції покладені на уповноважених осіб різних підрозділів та спеціальних установ Національної поліції. Покладення обов'язків по забезпеченню прав затриманих у системі органів поліції на **трьох різних службових осіб** призводить до значної плутанини, формального виконання обов'язків по забезпеченню прав та свобод затриманих та ведення подвійного, а іноді й потрійного обліку затриманих осіб у територіальних органах та спеціальних установах поліції.

Зокрема йдеться про:

- службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, які, відповідно до вимог статті 212 КПК України, мають бути призначені в кожному органі досудового розслідування, зобов'язані забезпечувати права затриманих та вести їх облік;
- оперативних чергових частин органів Національної поліції України, які, згідно з вимогами Наказу № 181 МВС України від 28.04.2009, також зобов'язані забезпечувати права та свободи затриманих та вести їх облік у разі розміщення затриманих до КЗД;

- чергових ізоляторів тимчасового тримання, на яких, крім обов'язків, передбачених Наказом МВС № 638 від 02.12.2008, на практиці також покладені обов'язки по забезпеченню прав та свобод затриманих, які тримаються в ІТТ.

2.1.1. «Службова особа, відповідальна за перебування затриманих» – визначення за статтею 212 КПК України

З прийняттям нового КПК України процесуальні гарантії учасників кримінального провадження були значно посилені та направлені на загальне покращення стану дотримання прав людини під час здійснення кримінального провадження. Про це свідчить ряд новел, які закріплені в КПК України і наразі поступово впроваджуються у практику судових та правоохоронних органів. Одна з таких новел, закріплена у статті 212 КПК України, передбачає у кримінальному процесі наявність додаткового суб'єкта контролю за дотриманням прав та свобод затриманих осіб. На сьогодні в кожному органі досудового розслідування має функціонувати інститут службових осіб, відповідальних за перебування затриманих.

Аналіз положень статті 212 КПК України, зокрема частини третьої, яка стосується саме забезпечення процесуальних гарантій та прав затриманих, свідчить, що на осіб, відповідальних за перебування затриманих, покладається обов'язок контролю за дотриманням конституційних прав і свобод затриманих та їх забезпечення у разі порушення іншими службовими особами.

Відповідно до вимог Закону особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана²⁶:

- 1) негайно зареєструвати затриманого;
- 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки;
- 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку затримання, передбаченого статтею 211 КПК України;
- 4) забезпечити належне поведження із затриманою особою та дотримання її прав, передбачених Конституцією України, КПК України та іншими законами України;
- 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманої особи, у тому числі час їх початку та закінчення, а також відомостей про осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

²⁶ Ч. 3 ст. 212 КПК України.

б) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого.

Крім обов'язку вчинення вищезазначених дій по забезпеченню прав затриманих на особу, відповідальну за перебування затриманих, покладається обов'язок перевірки такої процесуальної гарантії, як **право затриманої особи повідомити інших осіб про своє затримання**.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, також зобов'язана перевірити дотримання вимог щодо негайності повідомлення про затримання орган, уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. У разі нездійснення повідомлення про затримання уповноваженими особами, що здійснили затримання особи, службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана **здійснити таке повідомлення самостійно**²⁷.

Однак аналіз практики виконання особами, відповідальними за перебування затриманих, своїх обов'язків, передбачених статтею 212, частиною 5 статті 213 КПК України та відповідними нормативно-правовими актами, які регламентують їхню діяльність, на жаль, свідчить, що зазначені норми Закону носять декларативний характер, а контроль за дотриманням прав затриманих в системі органів Національної поліції відсутній.

Однією з головних причин недосконалості функціонування *інституту осіб, відповідальних за перебування затриманих*, на нашу думку, є невдале законодавче формулювання самої статті 212 КПК України. Адже, відповідно до чинної редакції зазначеної статті посади осіб, відповідальних за перебування затриманих, мають бути створені в кожному органі досудового розслідування – тобто у слідчих підрозділах органів Національної поліції.

Аналізуючи Спільний наказ МВС та МЮУ № 289/540/5 та Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», які також регулюють діяльність особи, відповідальної за перебування затриманих, на відповідність статті 212 КПК України, виникають питання, що потребують належного правового регулювання в частині:

- визначення підпорядкування службової особи, відповідальної за перебування затриманих, керівниками інших підрозділів Національної поліції;
- визначення порядку звітування про стан дотримання прав затриманих;
- розроблення та затвердження відповідних форм звітності для особи, відповідальної за перебування затриманих;

²⁷ Ч. 5 ст. 213 КПК України.

- розроблення відповідних графіків цілодобового чергування для осіб, відповідальних за перебування затриманих, з урахуванням кількості затримань органами Національної поліції на певній території України.

Положенням «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», яке досі є чинним, передбачено, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих, у своїй діяльності безпосередньо підпорядковується та підзвітна начальнику органу досудового розслідування²⁸.

Відповідно до норм КПК України органами досудового розслідування є, зокрема, слідчі підрозділи Національної поліції²⁹. Керівник будь-якого органу досудового розслідування також уповноважений здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого³⁰.

Законодавець під час прийняття нового КПК України не врахував того, що підпорядкування та підзвітність службової особи, відповідальної за перебування затриманих, керівнику органу досудового розслідування суперечить цілі самої статті 212 КПК України. Необхідно звернути увагу, що сам керівник слідства також може порушити процесуальні гарантії та права затриманих, контроль за дотриманням та забезпеченням яких покладається саме на особу, відповідальну за перебування затриманих, яка підпорядковується та підзвітна начальнику органу досудового розслідування.

До того ж, вимогами Спільного наказу МВС та МЮУ № 289/540/5 **керівників органів досудового розслідування зобов'язано приймати щоденні письмові звіти від службової особи, відповідальної за перебування затриманих, про дотримання прав затриманої особи, підозрюваної у вчиненні злочину. В разі їх порушення негайно письмово доповідати про це начальнику слідчого підрозділу Національної поліції вищого рівня**³¹.

Вважаємо, що практично обов'язки, визначені Наказом МВС та МЮУ для керівників органів досудового розслідування, не можуть бути виконані, оскільки керівник слідчого підрозділу **не зацікавлений у фіксації службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, порушень вимог КПК України, вчинених його підлеглими особами** (слідчими).

²⁸ П. 8.3 Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

²⁹ С. 38 КПК України.

³⁰ П. 6 ч. 2 ст. 39 КПК України.

³¹ П. 2.1 Наказу МВС та МЮУ від 26.03.2013 № 289/540/5.

Крім того, керівники зазначених органів не зацікавлені негайно письмово доповісти про порушення прав затриманих начальнику слідчого підрозділу Національної поліції вищого рівня, як того вимагає Наказ, оскільки може виникнути питання щодо здійснення неналежного контролю керівниками органів досудового розслідування за дотриманням законодавства слідчими під час проведення досудового слідства.

З огляду на викладене можна зробити висновок, що підпорядкування керівникам слідчих підрозділів осіб, відповідальних за перебування затриманих, автоматично призводить до наявності конфлікту інтересів та не забезпечує гарантій захисту прав і свобод людини, які перебувають під контролем працівників поліції.

Таким чином, вищезазначені положення нормативно-правових актів в частині визначення підпорядкування та підзвітності особи, відповідальної за перебування затриманих, потребують належного правового врегулювання з метою здійснення незалежного контролю за дотриманням прав затриманих.

2.1.2. Оперативний черговий чергової частини органів Національної поліції

Чинним Наказом МВС України № 181 функції по забезпеченню прав затриманих зокрема покладаються на оперативного чергового чергової частини (далі – черговий) органу Національної поліції³².

Відповідно до вимог зазначеного Наказу черговий при розгляді обставин щодо особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та була доставлена до чергової частини ОВС, зобов'язаний³³:

- роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки;
- забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при їх проведенні;
- перевірити чи надала уповноважена посадова особа, що здійснила затримання, можливість затриманій особі повідомити про своє затримання та місце перебування близьких

³² Наказ МВС № 181 від 28.04.2009 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань».

³³ П. 6.6.7 Наказу МВС № 181 від 28.04.2009 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань».

родичів, членів сім'ї чи інших осіб або здійснила таке повідомлення самостійно. У випадку нездійснення таких дій черговий виконує їх самостійно або доручає їх виконання іншому працівнику (члену добового наряду чергової частини) та повідомляє про це начальника ОВС зі здійсненням запису у відповідному журналі.

Фактично черговий, в частині забезпечення процесуальних гарантій та прав затриманих, дублює виконання обов'язків особи, відповідальної за перебування затриманих, передбачених статтею 212 КПК України.

2.1.3. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України (черговий ІТТ)

Наказом № 686 від 09.08.2012, яким затверджено Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», посади відповідальних осіб були введені також в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України³⁴.

Кількість службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, підрозділу органу досудового розслідування визначається начальниками ГУМВС, УМВС України з урахуванням вимог законодавства, яким регламентована діяльність ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, але не менше чотирьох працівників в одному ІТТ³⁵.

Зазначене Положення деталізує обов'язки службових осіб, відповідальних за перебування затриманих.

Зокрема, необхідно зазначити, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих, крім обов'язків, передбачених статтями 212, 213 КПК України повинна³⁶:

- вести обліки затриманих слідчими осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також підозрюваних, яким обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

³⁴ Розділ 8 Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

³⁵ П. 8.2 розділу VIII Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», затвердженого наказом МВС України 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

³⁶ П. 8.4–8.4.6 розділу VIII Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», затвердженого наказом МВС України 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

- щоденно письмово доповідати керівнику органу досудового розслідування про стан дотримання прав осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину;
- перевіряти наявність видимих тілесних ушкоджень на тілі затриманого при його реєстрації. За наявності підстав забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію тілесних ушкоджень медичним працівником;
- зафіксувати заяву та прийняти її в письмовому вигляді у разі звернення затриманого про застосування насильства під час затримання;
- не допускати до затриманих працівників оперативних підрозділів, інших службових осіб органів поліції без письмового дозволу слідчого, який розслідує кримінальне провадження, або прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням;
- завчасно, але не пізніше трьох годин до завершення: 24-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі невручення йому повідомлення про підозру; 60-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі недоставляння його до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу.

Положенням визначено, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих, у своїй діяльності безпосередньо підпорядковується та підзвітна начальнику органу досудового розслідування, в якому територіально знаходиться ІТТ³⁷.

Однак на практиці підпорядкування та підзвітність службової особи, відповідальної за перебування затриманих, начальнику органу досудового розслідування не здійснюється, оскільки ізолятори тимчасового тримання вийшли з підпорядкування Головним управлінням НПУ та наразі підпорядковані Управлінню забезпечення прав людини Національної поліції України.

На сьогодні в ізоляторах тимчасового тримання функції службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, покладені на чергових ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України, і, як свідчать результати нашого дослідження, черговий ІТТ не забезпечує у повному обсязі процесуальних гарантій та прав затриманих, визначених КПК України.

³⁷ П. 8.3 розділу VIII Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», яке затверджене наказом МВС України 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

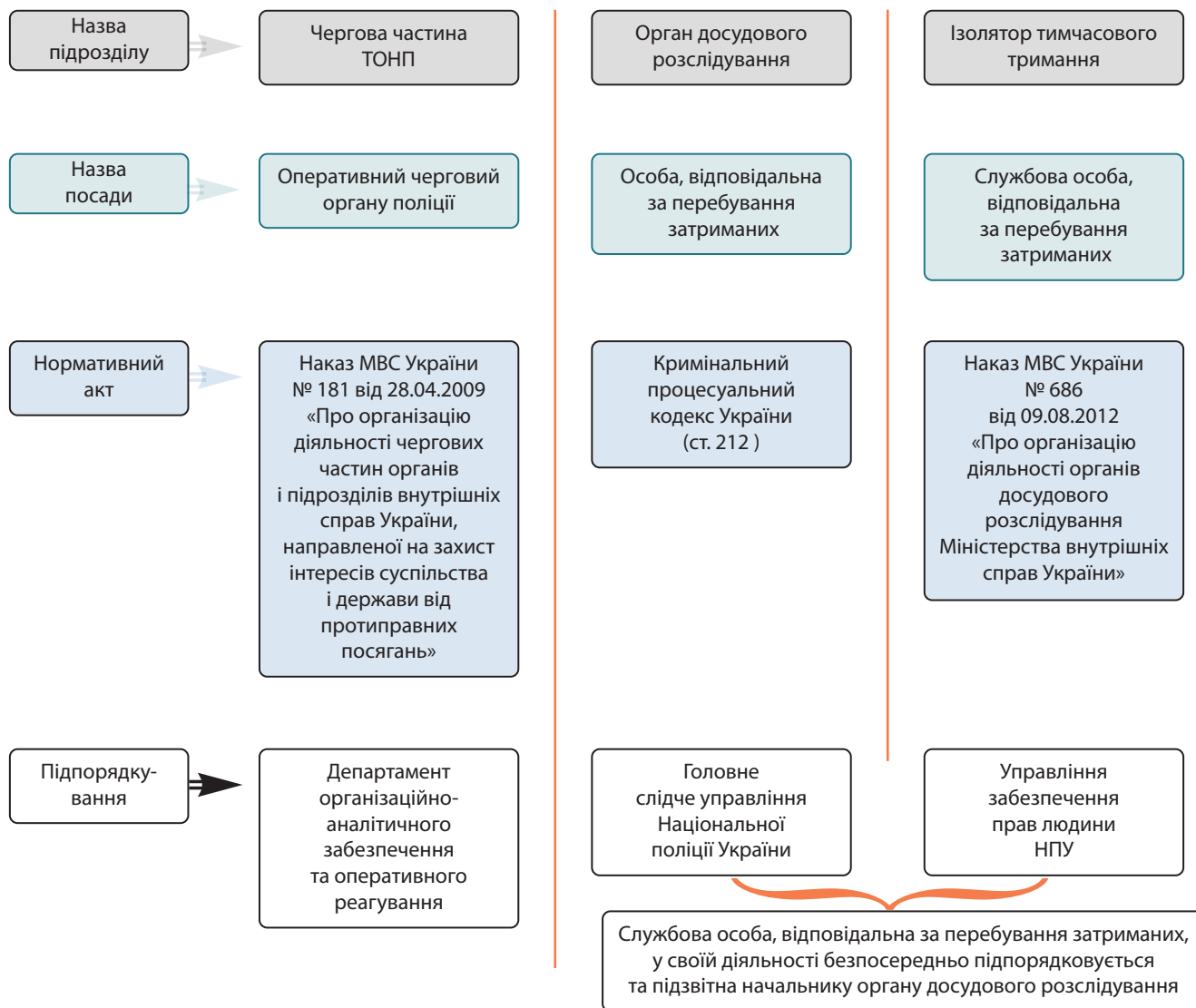
2.1.4. Перетин та дублювання функцій контролю за забезпеченням прав затриманих різних посадових осіб Національної поліції

Як вже було зазначено нами, в системі органів Національної поліції України існують три вертикалі службових осіб, на яких покладені обов'язки по забезпеченню прав та свобод затриманих осіб. Зазначені службові особи підпорядковані різним структурним підрозділам Національної поліції, зокрема:

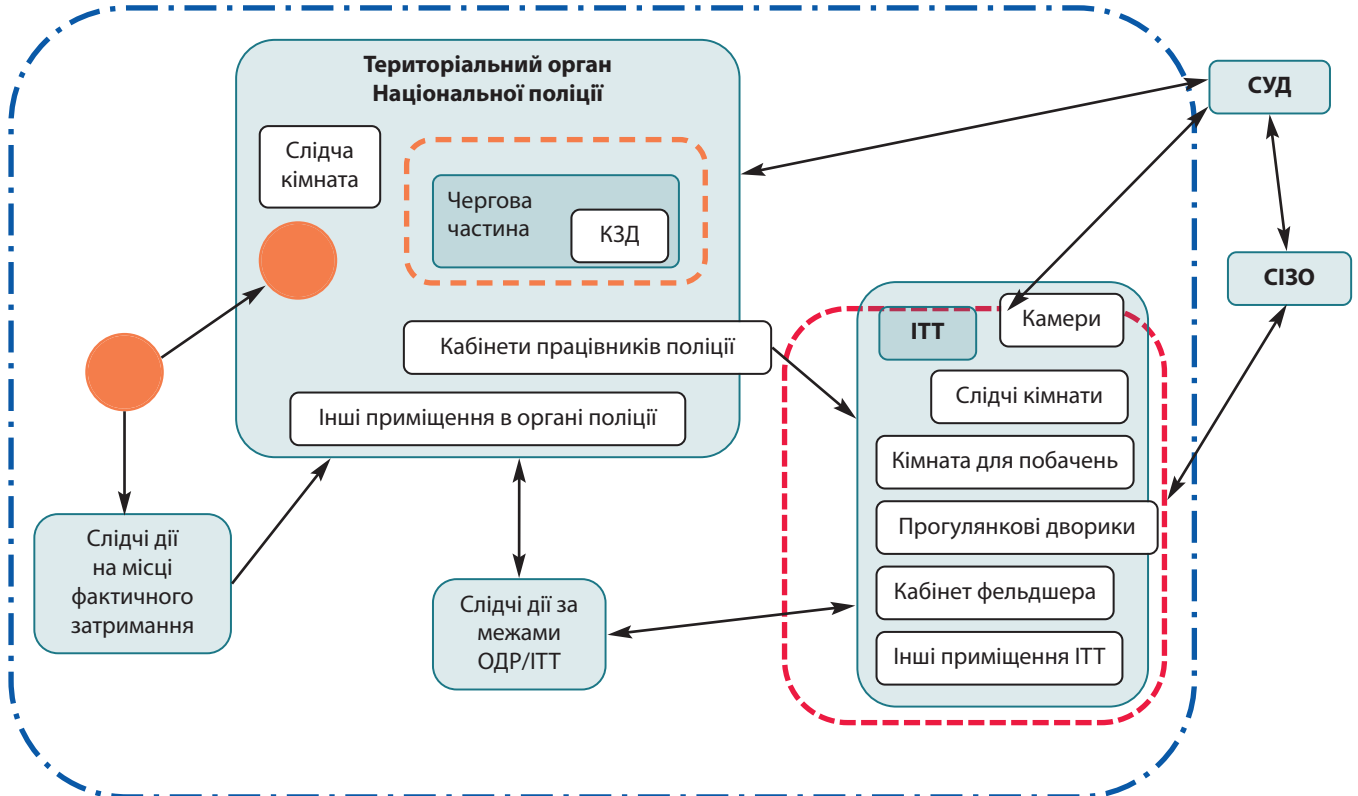
1. **Оперативні чергові** – Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування. Зобов'язані здійснювати такий контроль щодо особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, та виключно у разі, якщо затримана особа була доставлена до чергової частини органу поліції або поміщена до КЗД.
2. **Особа, відповідальні за перебування затриманих в органах досудового розслідування**, – Головному слідчому управлінню Національної поліції України. Зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання та перебування в органах, підрозділах та спеціальних установах поліції;
3. **Особа, відповідальні за перебування затриманих в ізоляторах тимчасового тримання**, (чергові ІТТ) – Управлінню забезпечення прав людини. Зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих лише з моменту поміщення затриманої особи до ІТТ.

На нижченаведеній схемі ми спробували візуально зобразити сферу відповідальності кожної з вищезазначених нами осіб в частині забезпечення та контролю за дотриманням прав і свобод затриманих осіб.

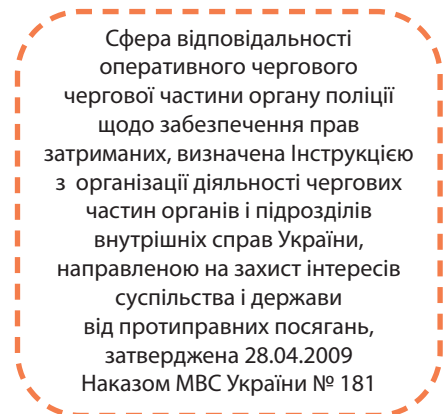
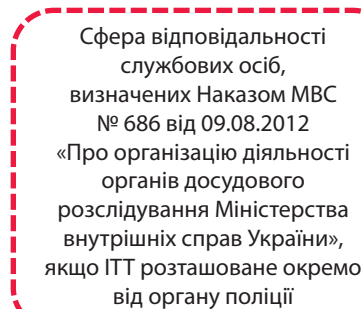
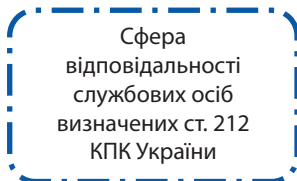
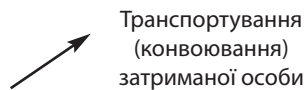
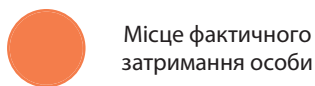
Посади службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, введені в наступних підрозділах поліції

Захист прав затриманих службовими особами, відповідальними за перебування затриманих, від неналежного поведіння, відповідно до чинного законодавства

Умовні позначення:

Сфера відповідальності особи, відповідальної за перебування затриманих

Відповідно до статті 212 КПК України, Спільного наказу МВС та МЮУ № 289/540/5, Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана забезпечувати та контролювати права осіб, які, зокрема:

- затримані та доставлені до органів і підрозділів поліції;
- затримані та доставлені до чергової частини органів поліції або поміщені до кімнати для затриманих та доставлених;
- поміщені до ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України.

Варто зазначити, що особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана контролювати та забезпечувати дотримання прав у вищезазначених місцях (**відповідальна особа зобов'язана: не допускати оперативних працівників до затриманих без відповідного дозволу, готувати щоденні письмові звіти про дотримання прав затриманої особи, вести облік затриманих, перевіряти дотримання їхніх прав під час затримання та забезпечувати їх у разі порушення тощо**).

Закон визначає досить широку «сферу відповідальності» особи, відповідальної за перебування затриманих. Однак на практиці відповідальні особи практично не контролюють стан дотримання прав затриманих, їхня сфера відповідальності значно менша, ніж закріплена в Законі та зображена візуально на схемі. На сьогодні особи, відповідальні за затриманих, не здійснюють контролю за дотриманням прав людини в ізоляторах тимчасового тримання, чергових частинах органів поліції та у кімнатах для затриманих і доставлених.

Тим не менш трапляються випадки забезпечення прав затриманих, проте це, скоріше, – виключення з правил. Здебільшого вони стосуються перебування затриманих у кабінетах слідчих та оперативних працівників у денний період.

Хоча стаття 212 КПК України не встановлює жодних обмежень щодо часу та конкретних місць, в яких відповідальна особа має здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих.

Дублювання та перетин функцій контролю здійснюється між черговим чергової частини та відповідальною особою з моменту, коли затримана особа доставлена до чергової частини або поміщена до КЗД, оскільки, відповідно до вимог Наказу МВС України № 181, обов'язки із забезпечення

прав та свобод затриманих, які утримуються в черговій частині, покладені на чергового, а не на особу, відповідальну за перебування затриманих.

Водночас, у відповідності до положень статті 212 КПК України, особа, відповідальна за перебування затриманих, також має здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих, зокрема й тих осіб, що доставлені до чергової частини або поміщені до КЗД.

Проведений нами аналіз положень статті 212 КПК України та Наказу МВС України № 181 свідчить, що **стосовно затриманих осіб, яких доставлено до чергової частини або поміщено до КЗД, контроль здійснюється як черговим, так і особою, відповідальною за затриманих**. При цьому слід зауважити, що вищезазначені службові особи органів поліції підпорядковуються різним керівникам різних структурних підрозділів органів Національної поліції.

Таким чином, у даному випадку фактично відбувається різне підпорядкування, перетин та дублювання обов'язків чергового та особи, відповідальної за затриманих, в частині забезпечення прав затриманої особи, яку доставлено до чергової частини або поміщено до КЗД.

Вважаємо, що подвійний контроль в територіальних органах Національної поліції та різне підпорядкування зазначених службових осіб не забезпечує гарантій захисту прав і свобод затриманих. Подвійний контроль навпаки призводить до значної плутанини в частині розмежування компетенції чергового та особи, відповідальної за перебування затриманих. Крім того, такий контроль прямо призводить до колегіальної безвідповідальності у забезпеченні прав затриманих та ускладнює процес всновлення осіб, дійсно винних у неналежному контролі дотримання прав осіб, які перебувають під контролем працівників поліції.

З метою дієвого контролю за дотриманням процесуальних гарантій та прав затриманих у територіальних органах Національної поліції України необхідно чітко розмежувати повноваження чергового чергової частини та особи, відповідальної за перебування затриманих, в частині контролю та забезпечення прав людини. Необхідно покласти повноваження по забезпеченню прав та свобод затриманих тільки на особу, відповідальну за перебування затриманих, яка буде виконувати таку функцію, незалежно від місця тримання особи в органі поліції (КЗД, чергова частина, кабінети слідчих та оперативних працівників, інші приміщення територіальних органів та спеціальних установ поліції).

Сфера відповідальності чергового чергової частини органів Національної поліції в частині забезпечення прав та свобод затриманих

Як зазначено вище, повноваження чергового чергової частини частково перетинаються з повноваженнями особи, відповідальної за перебування затриманих.

Одним з основних завдань чергового чергової частини є:

- поміщення (звільнення) доставлених осіб у кімнати для затриманих та доставлених чергових частин, забезпечення нагляду за їхньою поведінкою³⁸;
- контроль за додержанням порядку тримання й конвоювання затриманих і взятих під варту осіб, за поміщенням їх до ізоляторів тимчасового тримання³⁹.

Наказом МВС № 181 на чергового покладаються обов'язки щодо забезпечення прав та свобод затриманих, однак, на відміну від особи, відповідальної за перебування затриманих, черговий не уповноважений здійснювати такий контроль стосовно осіб, яких **не доставляють до чергової частини або не поміщають до КЗД**. Підставою ж для поміщення особи до КЗД та її тримання є **протокол затримання особи**.

Однак, як свідчить практика затримань працівниками поліції осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, протокол затримання складається через тривалий час після фактичного затримання особи у розумінні положень статті 209 КПК України.

Разом з тим слід зазначити, що саме з моменту фактичного позбавлення особи у праві на вільне пересування (**фактичне затримання**) до моменту складання протоколу затримання виникає найбільш високий ризик порушень прав затриманих працівниками поліції.

Такі маніпуляції з часом фактичного затримання особи та часом складання протоколу затримання здійснюються з метою отримати від особи факти чи інформацію, яка в подальшому стане підставою для повідомлення особі про підозру. Позапроцесуальний порядок вчинення дій та отримання доказів від затриманої особи спрощує сам процес розкриття злочинів та суттєво «заощаджує» час для працівників поліції, оскільки немає потреби погоджувати процесуальні документи та отримувати відповідні дозволи від слідчих суддів на проведення слідчих дій.

Таким чином, працівники поліції позбавляють затриманих осіб прав та гарантій у кримінальному процесі, оскільки за відсутності протоколу затримання особи та невручення особі повідомлення про підозру, затримана особа перебуває у «**невизначеному процесуальному статусі**», що відкриває можливість для працівників поліції різними способами отримати від неї відомості, що мають значення для кримінального провадження, у тому числі й за допомогою катування.

³⁸ П. 1.4.6 Наказу МВС № 181 від 28.04.2009 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань».

³⁹ П. 1.4.7 Наказу МВС № 181 від 28.04.2009 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань».

Тобто якщо в кабінетах слідчих чи оперативних працівників, інших приміщеннях поліції утримується особа, стосовно якої не складено протокол затримання, або якщо протокол складено, однак затримана особа не поміщається до КЗД, **черговий не має права здійснювати контроль щодо забезпечення прав та свобод затриманої особи**, оскільки Наказом МВС № 181 такий обов'язок не передбачений.

Саме під час перебування особи у «невизначеному процесуальному статусі» відбуваються грубі порушення процесуальних гарантій прав і свобод затриманих, які гарантовані КПК України.

Враховуючи, що результати нашого дослідження свідчать про те, що *інститут службових осіб, відповідальних за перебування затриманих*, в органах та підрозділах Національної поліції не функціонує, можна стверджувати про наступне:

1. Особи, які перебувають у «невизначеному процесуальному статусі», не можуть бути поміщені до КЗД, оскільки це не передбачено Наказом МВС № 181. Таким чином, черговий не може здійснювати контроль за дотриманням та забезпеченням прав затриманих.
2. Особи, стосовно яких складено протокол затримання, однак вони не були поміщені до КЗД, також не мають гарантій захисту та забезпечення їхніх прав і свобод, оскільки Наказом МВС № 181 не передбачений обов'язок чергового здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих за межами чергової частини та КЗД.

Таким чином, проведений нами аналіз вищезазначених нормативно-правових актів, стану забезпечення прав і свобод затриманих та практики затримань осіб свідчить про те, що, якщо в органі досудового розслідування відсутня особа, відповідальна за перебування затриманих, і якщо в цей час стосовно затриманої особи складено протокол затримання, однак її не поміщено до КЗД, – **вона автоматично зникає з поля зору чергового та особи, відповідальної за затриманих, що відразу призводить до відсутності контролю за забезпеченням прав та свобод затриманих з боку вищезазначених службових осіб органів Національної поліції.**

Такий механізм захисту прав людини від незаконних дій працівників поліції є неідеальним та потребує належного правового врегулювання шляхом розроблення нових нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень до вищезазначених наказів, положень та інструкцій МВС України й Національної поліції.

Сфера відповідальності чергового чергової частини ізолятора тимчасового тримання органів внутрішніх справ України у забезпеченні прав та свобод затриманих

На сьогодні ізолятори тимчасового тримання Національної поліції України підпорядковуються Управлінню забезпечення прав людини.

Як ми вже згадували, Наказом № 686 МВС України передбачено введення в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України **не менше 4 осіб**, відповідальних за перебування затриманих в одному ІТТ⁴⁰.

Відповідно до вимог зазначеного Наказу, особи, відповідальні за перебування затриманих, безпосередньо підпорядковуються та підзвітні начальнику органу досудового розслідування, в якому територіально знаходиться ІТТ⁴¹. Аналіз Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України» свідчить про те, що в ІТТ забезпечення прав та свобод затриманих мають здійснювати **саме особи, відповідальні за перебування затриманих**⁴². Однак на даний час в ізоляторах тимчасового тримання не введено окремих посад для осіб, відповідальних за перебування затриманих, як того вимагає Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», а зазначені функції покладаються на чергового ІТТ.

Водночас, відповідно до *Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України*, черговий ІТТ з метою забезпечення прав та свобод затриманих зобов'язаний лише⁴³:

- 1) звільнити затриману особу з-під варти, якщо до ІТТ надійшло належним чином оформлене рішення слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, у провадженні яких перебуває кримінальне провадження, про скасування тимчасового запобіжного заходу⁴⁴;

⁴⁰ Розділ 8 Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

⁴¹ П. 8.3 розділу VIII Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», затвердженого наказом МВС України 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

⁴² Розділ VIII Положення «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», затвердженого наказом МВС України від 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

⁴³ Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджені Наказом МВС України № 638 від 02.12.2008.

⁴⁴ П. 6.3 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджених Наказом МВС України № 638 від 02.12.2008.

- 2) повідомити завчасно, але не пізніше ніж за 12 годин орган, особу, яка здійснює кримінальне провадження, а також прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, про закінчення строку тримання затриманої особи в ІТТ⁴⁵;
- 3) звільнити затриману особу з ІТТ, якщо в установлений законом строк не надійде ухвала слідчого судді, суду про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою⁴⁶;
- 4) повідомити санітарно-епідеміологічну станцію у разі, якщо під час поміщення до ІТТ у затриманої особи виявлено інфекційну хворобу⁴⁷;
- 5) вжити відповідних заходів щодо проведення дезінфекційного оброблення одягу, особистих і постільних речей затриманого у разі виявлення у нього інфекційної хвороби⁴⁸.

Під час проведення дослідження вибірково були вивчені посадові інструкції чергових ізоляторів тимчасового тримання. В ході аналізу посадових інструкцій встановлено, що до функціональних обов'язків чергового, у тому числі, входить контроль та забезпечення прав затриманих, які тримаються в ІТТ. Такий контроль здійснюється з моменту поміщення затриманої особи до ІТТ.

Разом з тим варто зазначити, що **підставою для поміщення осіб в ІТТ, які підозрюються у вчиненні злочину, є протокол затримання особи**, підозрюваної у вчиненні злочину, складений уповноваженою службовою особою у відповідності до вимог КПК України⁴⁹. Тобто якщо особу, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, поміщають відразу до ІТТ, при цьому не доставляючи її до органу поліції, то контроль за дотриманням та забезпеченням її прав можливий лише після поміщення її до ізолятору тимчасового тримання і забезпечується тільки черговим ІТТ.

Проаналізувавши такий механізм здійснення черговим ІТТ внутрішнього контролю за дотриманням прав затриманих, вважаємо, що він не є достатньою мірою дієвим у контексті ефективного захисту прав і свобод осіб, які тримаються в ІТТ. Навіть не маючи конфлікту інтересів з керівником

⁴⁵ П. 6.4 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджених Наказом МВС України № 638 від 02.12.2008.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ П. 9.9 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджених Наказом МВС України № 638 від 02.12.2008.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Інструкція про роботу ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України № 60дск від 20.01.2005.

органу досудового розслідування, на відміну від особи, відповідальної за перебування затриманих, черговий практично не може забезпечити дотримання прав, передбачених статтями 212, 213 КПК України, та діяти відповідно до вищезазначених інструкцій і наказів МВС України, оскільки на нього покладаються також й інші обов'язки, не пов'язані із забезпеченням прав людини.

З метою забезпечення дієвого механізму здійснення контролю за дотриманням прав і свобод затриманих, які тримаються в ІТТ, необхідно чітко розмежувати повноваження чергового ІТТ та особи, відповідальної за перебування затриманих, у сфері контролю та забезпечення прав людини.

Вважаємо, що **необхідно покласти повноваження по забезпеченню прав та свобод затриманих в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції тільки на особу, відповідальну за перебування затриманих**, яка буде виконувати таку функцію, незалежно від часу поміщення особи до ІТТ, місця затримання та тримання особи.

Крім того, необхідно зазначити, що в системі органів Національної поліції має бути досягнуто чіткого розподілу компетенції та відповідальності між **черговим черговою частиною органу поліції, особою, відповідальною за перебування затриманих, та черговим ізолятором тимчасового тримання**, оскільки дублювання, поєднання та перетин функцій у сфері забезпечення прав людини призводить тільки до значної плутанини в їхній роботі та формального виконання своїх обов'язків.

З метою врегулювання розподілу повноважень та механізмів внутрішнього контролю за дотриманням прав людини в системі органів Національної поліції **рекомендуємо внести зміни та доповнення до вищезазначених нормативно-правових, які регламентують діяльність вищезазначених службових осіб поліції.**

Відсутність законодавчих механізмів контролю за дотриманням прав затриманих, які не доставляються до органів та спеціальних установ поліції

Аналіз практики затримань осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, свідчать, що існують випадки, коли осіб, яких затримано за підозрою у вчиненні злочину, не доставляють до **органів досудового розслідування, чергових частин органів поліції та не поміщають до КЗД або ІТТ.**

Фактично, затримані особи у таких випадках повністю випадають з поля зору вищезазначених нами службових осіб органів поліції, оскільки жоден зі згаданих нами нормативно-правових актів, зокрема й Положення КПК України, не передбачають порядок забезпечення прав затриманих, які не доставляються до органів та спеціальних установ поліції.

Чітко встановлений законом порядок забезпечення прав та свобод затриманих, які перебувають під контролем працівників поліції, є важливою гарантією забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції та захисту як прав затриманих від незаконних дій працівників поліції, так і працівників поліції від безпідставних скарг затриманих, які досить часто являються механізмом протидії та ускладнення процесу розслідування злочинів.

2.2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЗАТРИМАНИХ ОСІБ

В межах дослідження було проведено моніторинг 52 територіальних органів Національної поліції. Під час дослідження було встановлено, що у 26 підрозділах посада, передбачена статтею 212 КПК, взагалі не введена у штатний розпис, при тому, що ця норма вступила в силу ще наприкінці 2012 року (рис. 3). У трьох відвіданих органах посада була введена, але згодом була скорочена.

Під час проведення фокус-групи з працівниками кримінальної поліції, чергових частин та слідчими респонденти відмітили, що посади відповідальних за затриманих носять скоріше формальний характер.

«Должность есть в структуре следствия и должна быть, но ее реально нет. В каждом управлении согласно штатной расстановке в следственном отделе есть лицо, которое отвечает за задержанных. И неоднократно наш куратор внутренней безопасности на этом

настаивал, чтобы этого человека назначили, или хотя бы человека, который будет за это отвечать. Но его до сих пор реально нет»⁵⁰.

«У слідчому відділі є дві посади: старший інспектор слідчого відділу і інспектор. Передбачено, що вони мають займатися цим. У нас це формально просто людина є на бумазі, є наказ, але фактично вона цим не займається»⁵¹.

Цікаво, що деякі слідчі вважають, що особа, відповідальна за затриманих, взагалі не потрібна, адже, за умови відсутності кімнати для затриманих та доставлених (КЗД), з моменту, коли людина потрапила до відділу поліції, за неї, з їхніх слів, відповідальність несе слідчий:

«Це таке голосливе слово «відповідальна». Відповідальний – слідчий. Все. Якщо б в камерах сиділи люди, тоді б вона потрібна була ця людина. В тому варіанті, як зараз, не потрібна. Якщо б камери були і він сидів би там внизу, де будь-яку затриману особу навіть без протоколу, рапорту доставили, що її затримали і завели в камеру, там сидить відповідальна особа – інспектор, який записав, що в камеру завели Петю, Васю, Колю, тоді воно потрібно. Якщо камер немає, завів до слідчого. Слідчий на себе взяв відповідальність, він там у нього півдня сидить і п'є каву і, можна сказати, майже живе у кабінеті, бо камери немає. То питання для чого цей інспектор, де цей інспектор. Слідчий вже несе за нього відповідальність, він вже склав протокол»⁵².

Подібна думка є поширеною навіть серед самих осіб, відповідальних за затриманих, частина з яких не вбачають доцільності своєї роботи.

«Я думаю, что эта должность не нужна»⁵³.

Працівники ж чергової частини, навпаки, висловили думку щодо необхідності наявності в органі досудового розслідування особи, яка б відповідає за затриманих та фіксувала всі дії, які проводяться щодо них.

«Дуже багато повісили на чергову частину по затриманих. Якщо у слідстві посада передбачена – старший інспектор відповідальний за цих осіб, то хай він контролює цю книжку повідомлення до центрів надання правової допомоги, контролює затриманих, взаємодію з прокуратурою і всіма іншими, перевірку уповноважених. А не так виходить, що просто чер-

⁵⁰ Витяг з фокус-групи з працівниками кримінальної поліції.

⁵¹ Витяг з фокус-групи з працівниками чергових частин.

⁵² Витяг з фокус-групи зі слідчими.

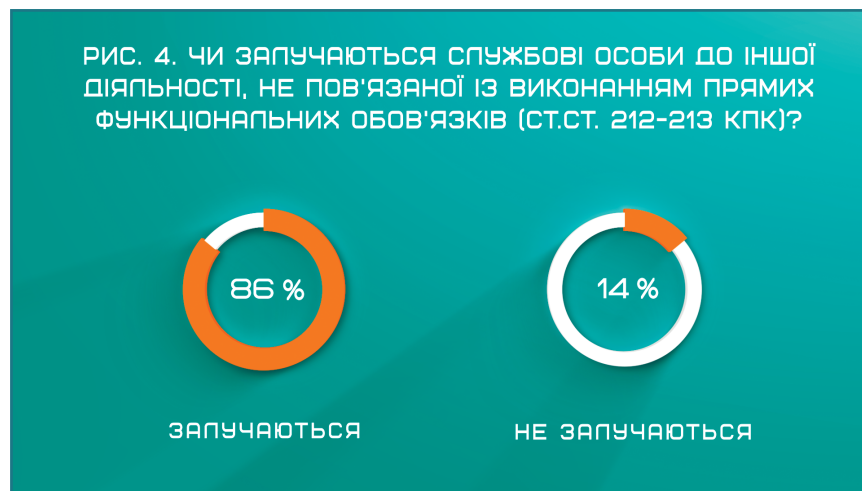
⁵³ Витяг з фокус-групи зі службовими особами, відповідальними за перебування затриманих.

гова частина контролювати повинна виклики, територію району обслуговування, збір матеріалів, видачу вогнепальної зброї, КЗД, все інше і ще по затриманих ми відповідаємо»⁵⁴.

Окрім того, чергові запропонували, щоб така посада була введена й у черговій частині.

«Один – по правам затриманих в слідстві – хай він так і залишається, а от з 9 до 18 години щоб була особа в черговій частині, яка б могла із затриманими спілкуватися, контролювати записи в журналах тощо. Особа, яка б за це відповідала. Я бачу вихід тільки такий. Тому що оперативний черговий, він не може проконтролювати фізично всіх, хто зайшов, і перевірити кожну особу, чи він затриманий, чи ким він є»⁵⁵.

Однак навіть у тих органах поліції, де ці особи призначені, більша частина їх (майже 86%) залучаються до іншої діяльності, не пов'язаної з виконанням обов'язків, передбачених статтею 212 КПК, як то **охорона громадського порядку та безпеки, несення служби в якості чергового, забезпечення документообігу у слідчому відділі** (рис. 4).

В одному з підрозділів був встановлений кричущий випадок: на посаду особи, відповідальної за затриманих, був призначений слідчий, що прямо заборонено частиною 2 статті 212 КПК України.

Внаслідок поєднання своїх функцій з іншими, а також наявності лише по 1 посаді у тих органах, де вони такі були введені, існуючої кількості посад недостатньо для забезпечення цілодобового захисту прав та свобод затриманих осіб (рис. 5).

⁵⁴ Витяг з фокус-групи з працівниками чергових частин.

⁵⁵ Там само.

Особа, відповідальна за затриманих, часто працює в режимі он-лайн або вже постфактум.

«Затримується особа у 12 годин ночі, у нас інспектор по затриманих дівчина, яка живе на Нивках, вона буде їхати для того, щоб записати цього затриманого у журнал? Вона вранці приїжджає, його записує»⁵⁶.

Внаслідок цього особа, відповідальна за затриманих, не може ні перевірити правильність зазначеного у протоколі часу фактичного затримання, ні поспілкуватися із затриманою особою, ні долучитися до проведення слідчих дій, ані перевірити своєчасність інформування Центру з надання безоплатної правової допомоги тощо – тобто не може забезпечити затриманій особі дотримання її прав.

«У мене особисто немає можливості побачити людину через те, що у нас 4 відділи територіально»⁵⁷.

«Мы о задержанных узнаем только утром»⁵⁸.

⁵⁶ Витяг з фокус-групи зі службовими особами, відповідальними за перебування затриманих.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

Роз'яснення затриманому підстав його затримання, прав і обов'язків

Під час фокус-груп слідчі зазначили, що саме вони фактично й виконують обов'язки особи, відповідальної за затриманих, робота ж останніх зводиться лише до обліку. Слідчі, за їхніми словами, самі роз'яснюють затриманим їхні права та обов'язки, інформують центри з надання безоплатної правової допомоги тощо. Цікаво, що такі думки слідчих поділяють й самі особи, відповідальні за затриманих, вважаючи, що їхня справа – просто вести облік у відповідних журналах.

«В принципі, у нас всі слідчі досвідчені, у нас таких питань нема. І керівництво наше постійно на місці. Просто немає електронної бази. Якби була електронна база, то ми б сіли і зразу вбили би. І воно б фіксувалося все і докупи, і не треба було б цю бумажну роботу вести. Слідчий розказує затриманому всі його права та обов'язки, пам'ятку затриманого вручає, пояснює всі його права і обмеження. Викликається адвокат, безоплатна правова допомога майже з перших секунд, коли тільки його доставляють, тому що за це нас не милують»⁵⁹.

Дослідження показало, що особа, відповідальна за затриманих, роз'яснює підстави затримання, права і обов'язки лише у 28,6 % випадків (рис. 6).

⁵⁹ Витяг з фокус-групи зі службовими особами, відповідальними за перебування затриманих.

Звільнення затриманого негайно після зникнення підстав або спливу строку затримання

Одним з обов'язків особи, відповідальної за затриманих, є звільнення затриманого негайно після зникнення підстав або спливу строку для затримання. У 93 % перевірених підрозділів поліції не було зареєстровано жодного такого випадку (рис. 7).

Враховуючи значну кількість виявлених незаконних затримань та тримань осіб у підрозділах Національної поліції, можна дійти висновку, що інститут осіб, відповідальних за затриманих, у цьому напрямку **не є дієвим**.

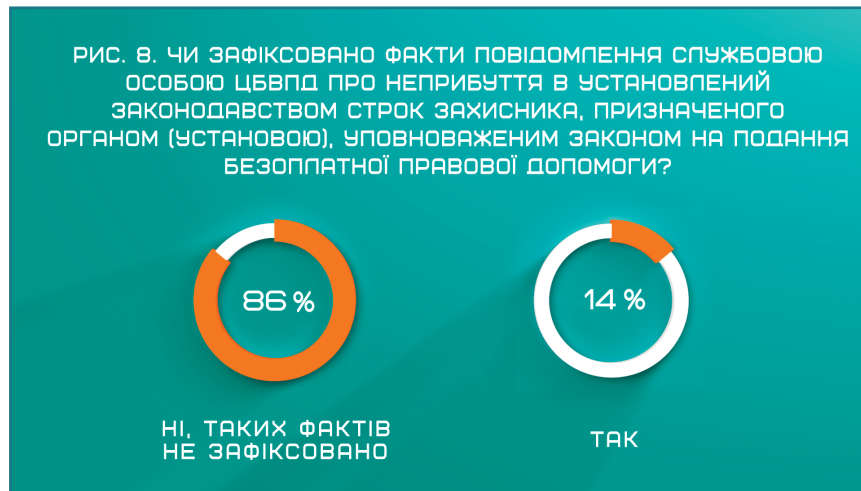

Дотримання права на правову допомогу

Відповідно до частини 4 статті 213 КПК України, **уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. У разі неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, уповноважена службова особа негайно повідомляє про це відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги.**

Частина 5 тієї ж статті доповнює: **«службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання вимог цієї статті, а в разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити передбачені цією статтею дії самостійно».**

В межах дослідження було виявлено, що повідомлення службовою особою ЦБВПД про неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, не відбувається у 86 % підрозділів (рис. 8).

Повідомлення Центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги найчастіше проводиться слідчими або працівниками чергової частини.

«У нас чергова частина або слідчий телефонують»⁶⁰.

Перевірка службовими особами своєчасності інформування центру переважно відбувається через тривалий час, шляхом перегляду записів у документації слідчого та чергової частини.

«Журнал є в черговій частині. Також в матеріалах слідчого є довідка безоплатної правової допомоги, яка, я так розумію, випикується з Центру безоплатної допомоги, де вказуються дані затриманого, дані адвоката, якщо він надавав безоплатну допомогу, його підпис»⁶¹.

Дотримання права на медичну допомогу

Пунктом 6 частини 3 статті 212 КПК передбачено, що **службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погір-**

⁶⁰ Витяг з фокус-групи зі службовими особами, відповідальними за перебування затриманих.

⁶¹ Там само.

шення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.

В межах дослідження було виявлено, що таких випадків зареєстровано лише у 23,3 % підрозділів (рис. 9).

На практиці, коли особі потрібна невідкладна медична допомога, то швидко викликає або слідчий, або працівник чергової частини.

Поряд з цим, не було зареєстровано **жодного випадку**, коли медична допомога затриманій особі надавалась медичним працівником за її вибором.

Повідомлення третіх осіб про затримання

Повідомлення третіх осіб є однією з гарантій недопущення неналежного поведження із затриманою особою.

«Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи» (ч. 1 ст. 213 КПК України).

Майже у **90 %** перевірених підрозділів відсутні записи про те, що службовою особою було надано можливість затриманій особі повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи (рис. 10).

Службовими особами зареєстровано лише **11,9 %** випадків, коли вони самостійно повідомили про факт затримання та місце перебування близьких родичів або членів сім'ї затриманої особи.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування (ст. 213 КПК). Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, здійснює таке повідомлення лише у **14 %** випадків.

У підрозділах не було зареєстровано жодного випадку неналежного поведження із затриманими або порушення їхніх прав, передбачених Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом та іншими законами України. Тобто службові особи вважають, що у підрозділах поліції права людини не порушуються.

Підвищення кваліфікації

Однією з причин неналежного виконання особою, відповідальною за перебування затриманих, своїх обов'язків є брак знань. Вони просто не знають, що саме повинні робити та в який спосіб. Проблема підсилюється тим, що у 56,1 % випадків з ними не проводиться жодних занять з підвищення кваліфікації. Деякі (9,8 %) службові особи, відповідальні за затриманих, мали лише одне заняття, у решти інколи проводились інструктажі, лекції.

ВИСНОВКИ

Ефективність діяльності сліжбових осіб, відповідальних за перебування затриманих, значною мірою залежить від наявності належного законодавства та відповідних процедур, що регламентують сам процес затримання осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень.

Як засвідчив проведений нами аналіз, чинне кримінальне процесуальне законодавство містить низку прогалин, які є однією з причин великої кількості незареєстрованих затримань в діяльності Національної поліції.

Так, зокрема, на сьогодні правоохоронні органи не мають законодавчих підстав для затримання в порядку статті 208 КПК, або ж затримання на підставі дозволу суду осіб, що підозрюються у вчиненні злочинів, за які не передбачено покарання у вигляді позбавлення волі.

Більше того, існують навіть труднощі в реалізації механізму затримання особи на підставі відповідної ухвали суду. Так, зокрема, обмеженням в отриманні дозволу суду на затримання підозрюваної особи з метою її приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу є відсутність у неї статусу «підозрюваного». Відповідно, якщо особа не має такого статусу, то суд не має права навіть розглядати таке клопотання, адже статус «підозрюваний» має лише особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 Кримінального процесуального Кодексу, **повідомлено про підозру, або затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або ж особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.** Таким чином, згідно з вимогами КПК, в разі встановлення особи правопорушника через певний час після вчинення злочину й виникнення необхідності її затримання, правоохоронці мають спочатку повідомити цю особу про підозру, й лише після цього звертатися до суду за дозволом на затримання. Цілком зрозуміло, що на практиці виконати цю вимогу закону в окремих випадках дуже складно, адже таке повідомлення само по собі може створити ризик втечі фактично підозрюваної особи.

Відсутність офіційних роз'яснень понять «**щойно**» та «**безпосередньо**» в контексті визначення терміну, з настанням якого правоохоронець позбавляється права затримати підозрювану особу без відповідної ухвали суду, призводить до свавільного трактування цих понять на практиці.

Цілком очевидно, що затримання без ухвали суду не може вважатися законним, якщо з моменту вчинення злочину сплинув тиждень або місяць. Однак, чи можна розглядати періоди часу тривалістю 6, 8, 10 годин прийнятними для затримання без такої ухвали?

Іншою проблемою, що також сприяє існуванню практики незаконних та прихованих затримань, є відсутність належної організації роботи чергових суддів у вихідні та святкові дні. Фактична неможливість викликати суддю у вихідний чи святковий день для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу призводить до того, що правоохоронці вимушені відпускати підозрюваних у скоєнні тяжких злочинів, або ж вносити недостовірні дані щодо фактичного часу затримання або приховано утримувати затриманих.

Результати аналізу стану функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, дозволяють зробити загальний невтішний висновок про вкрай низьку його ефективність. На практиці відповідальні за перебування затриманих осіб в підрозділах поліції або не призначені внаслідок відсутності відповідної посади, або призначені але фізично не здатні протягом 24-х годин контролювати стан дотримання прав затриманих, або ж взагалі займаються сторонніми справами, не пов'язаними із забезпеченням дотримання прав затриманих.

Однією з головних причин недосконалості функціонування цього інституту є недосконале законодавче формулювання положень частини 1 статті 212 КПК України.

Створення безпосередньо в органах досудового розслідування посад, відповідальних за перебування затриманих, та їх підпорядкування **керівникам слідчих підрозділів** автоматично призвело до конфлікту інтересів, в умовах якого забезпечення процесуальних гарантій та прав затриманих є дуже проблематичним.

Наразі в системі органів Національної поліції України існують **три вертикалі службових осіб**, на яких покладені обов'язки по забезпеченню прав та свобод затриманих осіб, що підпорядковані різним структурним підрозділам Національної поліції, зокрема:

- **оперативні чергові** – Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування;
- **особи, відповідальні за перебування затриманих в органах досудового розслідування**, – Головному слідчому управлінню Національної поліції України;
- **особи, відповідальні за перебування затриманих в ізоляторах тимчасового тримання** (в нашому випадку – чергові ІТТ), – Управлінню забезпечення прав людини.

Як свідчать результати численних досліджень, аналіз звітів Уповноваженого з прав людини, рекомендацій міжнародних правозахисних організацій, Європейського комітету проти катувань, практики та рішень ЄСПЛ, саме з моменту фактичного позбавлення особи права на вільне пересування (**фактичне затримання**) до моменту складання протоколу затримання виникає найбільш високий ризик порушень прав затриманих працівниками поліції. Однак саме в цей час жодною з вищезазначених службових осіб поліції не забезпечується контроль за дотриманням прав та свобод затриманих. Крім того, завдання та функції цих осіб перетинаються між собою, часто дублюючи одне інше, що, своєю чергою, замість посилення гарантій захисту затриманих осіб від неналежного поведіння, внаслідок існування нібито потрібного контролю, навпаки – призводить до перекладання відповідальності та фактичного «випадіння» затриманої особи з поля зору всіх трьох вертикалей під час перебування у районних відділах поліції до моменту офіційної реєстрації процесу затримання.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що вжиття заходів щодо підвищення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, має передбачати внесення цілої низки змін до кримінально-процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів, що регламентують порядок здійснення затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину, а також організаційних змін, спрямованих на належне забезпечення роботи цих осіб, усунення дублювання та перетину їхніх функцій з іншими посадовими особами в частині забезпечення прав та свобод затриманих осіб.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Щодо внесення змін до законодавства:

1. Внести зміни до статей 188, 208, 212 Кримінального процесуального кодексу України (див. Додаток).
2. Розробити та затвердити наказом Голови Національної поліції *Порядок забезпечення процесуальних гарантій та прав затриманих осіб*, який би чітко передбачав дії посадових осіб Національної поліції по забезпеченню прав підозрюваних осіб, починаючи з моменту їх фактичного затримання.
3. Привести у відповідність до нової редакції статті 212 КПК відомчі нормативно-правові акти у сфері забезпечення прав та свобод затриманих осіб, зокрема, **Положення** «Про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», затверджене Наказом МВС України 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», **Спільний наказ** МВС та МЮУ від 26.03.2013 № 289/540/5, **Наказ** МВС № 181 від 28.04.2009 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань».

Щодо організації роботи осіб, відповідальних за перебування затриманих:

4. Запровадити єдиний механізм контролю за дотриманням прав та свобод затриманих, які доставлені до органу досудового розслідування, чергової частини органу поліції, поміщені до КЗД та ІТТ. Зазначені службові особи мають бути незалежними від органів кримінальної поліції та досудового розслідування.
5. Запровадити електронну форму обліку всіх дій щодо затриманої особи, починаючи з моменту її фактичного затримання (Custody record). Зазначена форма має містити дані щодо:
 - обставин та підстав затримання;

- роз'яснення прав затриманій особі;
 - стану здоров'я затриманої особи, наявності в неї тілесних ушкоджень;
 - виду і найменування процесуальних дій за її участі та даних службових осіб, які їх проводили, та ін.
6. Провести навчання для осіб, відповідальних за перебування затриманих, з питань забезпечення процесуальних гарантій та прав затриманих.
7. Рекомендувати на рівні Головних управлінь Національної поліції розробити відповідні графіки цілодобового чергування для осіб, відповідальних за перебування затриманих, з урахуванням кількості затримань осіб на територіях обслуговування відповідних територіальних органів поліції.
8. Заборонити залучати уповноважених службових осіб, відповідальних за затриманих, до діяльності, не пов'язаної з контролем за забезпеченням прав затриманих осіб.

ДОДАТОК

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проекту Закону України

«Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України»

Кримінальний процесуальний кодекс України

Чинна редакція	Редакція із запропонованими змінами
Стаття 188. Клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу 1. Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. 2. Це клопотання може бути подане: 1) одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під вартою; 2) після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику; 3) після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і відсутності у слідчого судді, суду	Стаття 188. Клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу 1. Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання особи з метою вручення повідомлення про підозру та приводу підозрюваного, обвинуваченого для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, передбаченого статтею 176 КПК України. 2. Це клопотання може бути подане: 1) одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під вартою; 2) після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику; 3) після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і відсутності у слідчого судді, суду

Чинна редакція	Редакція із запропонованими змінами
на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю. 3. Прокурор додає до клопотання документи, які підтверджують зазначені у пунктах 1, 2 частини четвертої статті 189 цього Кодексу обставини. Стаття 208. Затримання уповноваженою службовою особою 1. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесенного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Особливості затримання окремої категорії осіб визначаються главою 37 цього Кодексу. 2. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за	на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю. 3. Прокурор додає до клопотання документи, які підтверджують зазначені у пунктах 1, 2 частини четвертої статті 189 цього Кодексу обставини. Стаття 208. Затримання уповноваженою службовою особою 1. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) безперервного переслідування особи за наявності підстав зазначених у п. 2,3) коли особа вдалась до втечі і таке переслідування тривало не більше 1 доби з моменту вчинення злочину, або замаху на його вчинення; 4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесенного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Особливості затримання окремої категорії осіб визначаються главою 37 цього Кодексу. 2. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за

Чинна редакція	Редакція із запропонованими змінами
який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує. 3. Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 цього Кодексу. 4. Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 цього Кодексу, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом. 5. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 цього Кодексу, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень статті 209 цього Кодексу; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.	який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує. 3. Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 цього Кодексу. 4. Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 цього Кодексу, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом. 5. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 цього Кодексу, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень статті 209 цього Кодексу; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Чинна редакція	Редакція із запропонованими змінами
6. Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу. Стаття 212. Особа, відповідальна за перебування затриманих 1. У підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. 2. Відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі. 3. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана: 1) негайно зареєструвати затриманого; 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 цього Кодексу; 4) забезпечити належне поведження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України; 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; 6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних	6. Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу. Стаття 212. Особа, відповідальна за перебування затриманих 1. У підрозділі, який здійснює контроль за дотриманням прав затриманих мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. 2. Відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі, керівники органів досудового розслідування та особи, які уповноважені проводити оперативну розшукову діяльність. 3. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана: 1) негайно зареєструвати затриманого; 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 цього Кодексу; 4) забезпечити належне поведження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України; 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; 6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних

Чинна редакція	Редакція із запропонованими змінами
ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.	ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

www.eap-pcf-eu.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини континенту. Вона включає в себе 47 держав-членів, 28 з яких є членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську Конвенцію про захист прав людини – угоду, спрямовану на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини контролює дотримання Конвенції у державах-членах.

www.coe.int

EUROPEAN UNION

Європейський Союз складається з 28 держав-членів та їх народів. Це унікальне політичне та економічне партнерство, засноване на цінностях поваги до людської гідності, свободи, рівності, верховенства права і прав людини. Понад п'ятдесят років нам знадобилося для створення зони миру, демократії, стабільності і процвітання на нашому континенті. Водночас нам вдалось зберегти культурне розмаїття, толерантність і свободу особистості. ЄС налаштований поділитися своїми цінностями та досягненнями з країнами-сусідами ЄС, їх народами, та з народами з-поза їх меж.

www.europa.eu

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

UKR